

dr Marian Wołkowski-Wolski

Autoreferat dotyczący dorobku i osiągnięć naukowych

Urodziłem się w 1962 roku w Warszawie. Studia z zakresu historii sztuki ukończyłem w roku 1992 w Uniwersytecie Jagiellońskim, broniąc pracy pt. *Renesansowy dwór w Łękach Górnych. Aspekty artystyczne i historyczne*, napisanej pod kierunkiem prof. Adama Małkiewicza. W tym samym roku zostałem przyjęty na studia doktoranckie na Wydziale Historyczno-Filozoficznym Uniwersytetu Jagiellońskiego. Stopień doktora nauk humanistycznych w zakresie historii uzyskałem w 1997 roku na podstawie dysertacji *Trzeciocy herbu Strzemię XIV-XVI wieku. Studium z dziejów średnio zamożnej szlachty małopolskiej* napisanej pod kierunkiem prof. Zbigniewa Perzanowskiego, którą opublikowałem w 2005 roku pt. *Małopolska rodzina szlachecka XIV-XVI wieku. Trzeciocy herbu Strzemię* (nr 68)¹. Przygotowanie rozprawy wymagało studiów zarówno z zakresu genealogii jak i innych nauk pomocniczych historii. Powstała ona w oparciu o szeroką podstawę źródłową z archiwów polskich, ukraińskich, litewskich i białoruskich. Badania ukierunkowane zostały na słabo dotąd eksplorowany obszar, jakim są dzieje średnio zamożnych rodzin szlacheckich. Starłem się by powstałe studium pozwalało na prześledzenie dróg kariery, budowy materialnych podstaw i znaczenia rodzin, mechanizmów klientarnych, wreszcie przyczyn zahamowania wzrostu znaczenia danej rodziny w mikroperspektywie lokalnej i makroperspektywie państwowej.

Jeszcze w trakcie studiów doktoranckich, w 1995 roku, zostałem zatrudniony w *Pracowni Słownika historyczno-geograficznego Małopolski w średniowieczu* w Instytucie Historii PAN. Praca w *Słowniku*, jednym z najprężniejszych ośrodków badań nad genealogią i osadnictwem rodów rycerskich, dała mi możliwość pogłębienia wiedzy w zakresie obu wspomnianych dyscyplin, udoskonalenia warsztatu naukowego, a także w perspektywie poszerzenia terytorialnego dalszych badań. Tak więc podjąłem penetracje naukowe

¹ Numery w nawiasach odnoszą się do Listy Publikacji dołączonej do wniosku habilitacyjnego.

wykraczające już poza ścisłą Małopolskę, dotyczące głównie Rusi Czerwonej, Wołynia i Podola, a także poszerzyłem studia o biografistykę i historię elit.

W rezultacie zasadnicza część mojego dorobku naukowego skupia się wokół problematyki osadnictwa oraz genealogii, biografistyki i prozopografii. Osobne pole badawcze jest związane z wieloletnią pracą w zespole zajmującym się rozpoznaniem i inwentaryzowaniem spuścizny aktowej z czasów I Rzeczypospolitej, przechowywanej w archiwach państw powstałych z rozpadu byłego Związku Sowieckiego.

Dorobek z zakresu osadnictwa

Pierwszym obszarem mojej pracy naukowej jest szeroko pojęta problematyka osadnicza, co znajduje odbicie w opracowanych hasłach w *Słowniku historyczno-geograficznym województwa krakowskiego w średniowieczu*. *Słownik* ten jest jednym z kilku tego typu przedsięwzięć naukowych realizowanych w Instytucie Historii PAN, a zainicjowanych w 1958 roku przez prof. Karola Buczka w ramach prac nad *Słownikiem historyczno-geograficznym ziem polskich w średniowieczu*. *Słownik historyczno-geograficzny* obejmuje w układzie alfabetycznym wszystkie miejscowości, obiekty fizjograficzne oraz jednostki terytorialne na ziemiach historycznego województwa krakowskiego, w granicach ukształtowanych w średniowieczu, a występujących w źródłach do 1530 roku. Podstawą źródłową tego monumentalnego dzieła, którego kolejny zeszyt części IV (do hasła Mstów) ukaże się w 2014 roku, są rękopiśmienne księgi sądów grodzkich i ziemskich, nadwornych, wiecowych i podkomorskich oraz księgi sądów duchownych i miejskich dawnego województwa krakowskiego. Materiał w znakomitej większości nie był dotychczas systematycznie eksplorowany naukowo, nie został opracowany i zindeksowany. Kwerenda do każdego kolejnego hasła obejmuje 100% zachowanych materiałów. Stąd opracowanie każdego hasła było niezwykle czasochłonne. Wymagało dogłębnej znajomości paleografii łacińskiej, a także wiedzy z zakresu historii prawa, genealogii, geografii historycznej i wielu innych nauk pomocniczych. Pracę w *Słowniku* rozpocząłem w roku 1995 pod kierunkiem dra Franciszka Sikory, któremu zawdzięczam wiele cennych wskazówek dotyczących sporządzania opracowań słownikowych i interpretacji źródeł. Dr F. Sikora niewątpliwie przyczynił się do ukształtowania mojego warsztatu jako badacza źródłowego. Znaczna część mojego dorobku z zakresu osadnictwa to właśnie czasochłonne hasła słownikowe, pisane pod

Jego życzliwym kierownictwem; niektóre liczące nawet po kilkadziesiąt stron. (13-33, 42-64, 70-75, 85-96),

Doświadczenie zdobyte przy opracowywaniu haseł słownikowych wykorzystuję przy opracowywaniu innych autorskich prac na przykład: poświęconych procesom koncentracji i rozpadu dóbr rycerskich (8), strukturze i rozsiedleniu rodów rycerskich (6, 7), a zwłaszcza zagadnieniom osadniczym (76, 83, 97), wreszcie poszczególnym obiektom: dworom, zamkom czy kościołom (3, 9, 36, 65, 82, 99). W pracach tych, podobnie jak i tych z zakresu genealogii, staram się wykraczać poza utrwalone w historiografii ramy czasowe poszczególnych okresów historycznych, próbując w ten sposób pokazać zachodzące procesy w szerszym horyzoncie chronologicznym. W ten sposób udawało mi się niejednokrotnie odtworzyć metodą retrogresji, której punktem wyjścia były źródła z doby nowożytnej, istotne dla poszczególnych zagadnień, fakty sięgające średniowiecza.

Dorobek z zakresu genealogii, biografistyki i prozopografii

Drugim, istotnym obszarem mojej pracy naukowej jest szeroko pojęta genealogia. Tu moje badania koncentrują się na środowiskach średnio i drobno rycerskich (szlacheckich), ze szczególnym akcentem położonym na mechanizmy przyczyniające się do wzrostu majątkowego i awansu społecznego, bądź pauperyzacji i spadku znaczenia poszczególnych rodzin, migracji i związanych z nimi procesów zatracania świadomości genealogicznej, a w konsekwencji zmian heraldycznych (34, 35, 40, 68, 106). W swych badaniach zajmuję się także niezmiernie istotnym zagadnieniem usytuowania analizowanych grup krewniaczych i rodzin w strukturze rodowej, wreszcie tworzenia się wewnątrz rodowych, rodzinnych oraz sąsiedzkich stosunków klientarnych. Bazą badań jest każdorazowo bogaty materiał źródłowy, w większości nigdy dotąd nie wykorzystywany, z archiwów krajowych oraz Ukrainy, Litwy, Białorusi i Rosji.

W nierozzerwalnym związku z publikacjami o charakterze genealogicznym pozostają moje prace z dziedziny biografistyki. Publikowane w postaci biogramów w *Polskim Słowniku Biograficznym* i słowniku *Ziemiańscy XX wieku* dotyczą generalnie dwóch obszarów: Część z nich odnosi się do osób żyjących na przełomie średniowiecza i czasów nowożytnych (12, 38, 39, 49), inne przedstawiciele środowiska ziemiańskiego z XIX i XX wieku (11, 37, 66, 69, 77, 78, 79, 80, 98, 100, 101, 102, 103, 104).

Wszystkie one oparte na dogłębnej kwerendzie archiwalnej prowadzonej w kraju i za granicą, i opracowane w szerokiej perspektywie społeczno-kulturalnej przynoszą nie znane

dotąd istotne szczegóły z życia poszczególnych osób, jak również reprezentowanej przez nie grupy społecznej. Wybitnym postaciom polskiego Odrodzenia i wczesnego Baroku: Andrzejowi Trzeciekiemu Starszemu, Andrzejowi Trzeciekiemu Młodszemu, Bartoszowi Paprockiemu i Szymonowi Okolskiemu poświęciłem kilka artykułów, w których przedstawiłem nie znane dotąd, a niezmiernie istotne fakty z ich życia, weryfikujące dotychczasowe ustalenia np. dotyczące dat życia, stosunków rodzinnych, aktywności publicznej czy stanu posiadania. Przy okazji wydobyłem na światło dzienne całkowicie nie znane dotąd informacje o warsztacie naukowym opisywanych osób, zawarte w inwentarzach ich prywatnych bibliotek (2, 4, 67, 105, 107).

Biogramy osób związanych ze środowiskiem ziemiańskim, żyjących w XIX i XX stuleciu, pozwoliły na przywrócenie społecznej pamięci zapomnianych, niejednokrotnie ponadprzeciętnych działaczy życia politycznego, społecznego i lokalnych liderów np. Aleksandra Dworskiego prezesa Związku Ziemiańców w Krakowie, Małopolskiego Towarzystwa Rolniczego i Stronnictwa Zachowawczego, Mariana Lisowieckiego, prezesa galicyjskiego Towarzystwa Gospodarskiego we Lwowie, prezesa powiatowego Związku Ziemiańców w Jarosławiu i marszałka tamtejszej Rady Powiatowej, czy Antoniego Potockiego współzałożyciela Komitetu Pomocy dla Polaków w Vevey, prezesa Automobilklubu w Krakowie oraz współzałożyciela i pierwszego sekretarza Związku Ziemiańców w Krakowie. Powstały one w oparciu o rozległe badania archiwalne przeprowadzone w kraju i zagranicą, w tym często w trudno dostępnych zbiorach prywatnych.

W tym samym nurcie badawczym, choć z wyraźnym ukierunkowaniem na wąską grupę elity urzędniczej, lokuje się autorski tom spisów urzędników wołyńskich XIV do XVIII wieku, opracowany przeze mnie na podstawie wieloletniej kwerendy głównie w księgach ziemskich i grodzkich z terenu Wołynia, przechowywanych w Centralnym Państwowym Historycznym Archiwum Ukrainy w Kijowie. Tom został opublikowany w serii *Urzednicy Dawnej Rzeczypospolitej XII-XVIII wieku. Spisy* pod redakcją prof. Antoniego Gąsiorowskiego (81). W wyniku szczegółowej analizy materiału zarówno aktowego, jak i pamiętnikarskiego, epistolograficznego, nekrologicznego i in. udało się nie tylko ustalić precyzyjne daty wyboru i nominacji na poszczególne urzędy, ale nawet intromisji, przysięgi czy rezygnacji. Licznie zachowane testamenty urzędników i ich rodzin pozwoliły określić miejsca pochówku poszczególnych osób oraz ich wyznanie. Obfity, choć z wieloma lukami, materiał źródłowy umożliwił prześledzenie mechanizmów rekrutacji i awansów oraz *cursus honorum* w obrębie urzędniczych hierarchii Wołynia, Braclawszczyzny i Kijowszczyzny. Efektem ubocznym badań nad składem urzędniczej elity Wołynia były ustalenia związków

rodziny poszczególnych urzędników, stanu ich posiadania, aktywności fundacyjnej i militarnej.

Badania związane z archiwami i spuścizną aktową

W okresie prac nad rozprawą doktorską od 1991 roku podjąłem pionierskie wtedy wyprawy do archiwów byłego Związku Sowieckiego m. in. Lwowa, Kamieńca Podolskiego, Winnicy, Mińska i Kijowa. Mając świadomość ogromnego znaczenia tego nie rozpoznanego szerzej zasobu dla badań nad historią Polski, podejmowałem próby zainteresowania nim różnych instytucji naukowych (Uniwersytet Jagielloński, Polska Akademia Umiejętności) w celu zainicjowania stałych badań i akcji reprograficznej. Interweniowałem też w Ministerstwie Spraw Zagranicznych w sprawie złego stanu przechowywania archiwaliów w niektórych archiwach (Kamieniec Podolski) i wynikającego stąd zagrożenia dla ich integralności, czy wręcz dalszego istnienia. Kilka lat później w roku 2003 spłonął jeden z magazynów archiwum w Kamieńcu Podolskim, w wyniku czego bezpowrotnie utracone zostały bezcenne dla Polski, nigdy nie wykorzystane naukowo archiwalia dokumentujące losy Polaków na Podolu, w tym powstań narodowych (m. in. Wojenny Gubernator Podolski, Podolska Izba Skarbowa). W tym samym roku 2003, opierając się na wieloletnim bogatym doświadczeniu zdobytym w pracy w archiwach byłego Związku Sowieckiego, powołałem wspólnie z nie żyjącym już dr. hab. Januszem Kurtyką zespół badawczy, którego celem jest zinventaryzowanie i szczegółowe opisanie ksiąg sądów ziemskich i grodzkich oraz stanowiących ich prawną kontynuację sądów powiatowych (do 1831 roku) z terenu późniejszego zaboru rosyjskiego.

Badania zespołu kontynuowane są obecnie ramach grantu NPRH nr 11H 1204 1381, a owocem kilkudziesięciu wyjazdów naukowych jest przygotowany do druku inwentarz ksiąg ziemskich, grodzkich i miejskich z terenu prawobrzeżnej Ukrainy, zawierający bogate informacje o każdej z ponad 3 tysięcy ksiąg (zweryfikowane daty ramowe, rodzaj księgi, urzędnicy prowadzący księgę, stan jej zachowania, język, pomoce naukowe, jak sumariusze, indeksy, rejestry). Plonem wieloletnich kontaktów jest też współpraca nawiązana przez zespół z szeregiem instytucji archiwalnych (w Kijowie, Lwowie, Winnicy, Żytomierzu, Mińsku czy Wilnie) i naukowych (Akademia Kijowsko-Mohylańska w Kijowie). Cyklicznie, na zakończenie każdego roku, organizowane są spotkania z zagranicznymi członkami zespołu dla omówienia wyników, ustalenia dalszych kierunków badań i szczegółów merytorycznych. Planowana jest też edycja ciekawszych źródeł odnalezionych w czasie kwerend m.in.

inwentarzy ksiąg, spisywanych przy okazji przejmowania ich przez nowego pisarza (najstarszy z XVI wieku) oraz z mojej inicjatywy spisów obieralnych przez szlachtę urzędników do 1831 r. Urzędy te (marszałek, podkomorzy, chorąży, sędzia, podsędkowie, pisarz) stanowiły kontynuację hierarchii z czasów przedrozbiorowych, przez co ich opracowanie i opublikowanie byłoby znakomitym dopełnieniem monumentalnej serii *Urzednicy dawnej Rzeczypospolitej XII-XVIII w.* zainicjowanej przez prof. A. Gąsiorowskiego.

W trakcie moich badań na Ukrainie nawiązałem również współpracę z historykami ukraińskimi, współpracownikami i uczniami prof. Natalii Jakowenko z Akademii Kijowsko-Mohylańskiej i uczestniczyłem w jej seminariach. Pośredniczyłem też w kontaktach pomiędzy tą grupą badaczy kijowskich i krajowymi historykami.

W związku z zagadnieniami archiwalnymi pozostaje też artykuł przedstawiający zawartość i historię prywatnego archiwum rodziny Potockich w Olszy pod Krakowem (9).

Stypendia, granty i naukowe wyjazdy zagraniczne

W latach 1991-2013 odbyłem ponad 100 wyjazdów naukowych do archiwów byłego Związku Sowieckiego, głównie na Ukrainę, ale też na Białoruś, Litwę i do Rosji. W ramach dwukrotnie (1991 i 2005) przyznanych stypendiów Fundacji z Brzezia Lanckorońskich prowadziłem kwerendy archiwalne w zasobach Centralnego Państwowego Historycznego Archiwum Ukrainy w Kijowie. Wynikiem pierwszego z nich było znaczne uzupełnienie materiałów do pracy doktorskiej, zaś drugiego dodatkowa kwerenda do spisów urzędników wołyńskich. W roku 2001 uzyskałem trzyletni grant KBN nr 1 H01G 003 20 na realizację projektu badawczego pt. „Szlachta urzędnicza Wołynia XV-XVIII wiek”, którego efektem było wydanie w roku 2007 autorskiego tomu *Urzednicy wołyńscy XIV-XVIII wiek. Spisy* (81), w serii „Urzednicy dawnej Rzeczypospolitej XII-XVIII wiek”. W 2006 r. powołany przez mnie i dr. hab. Janusza Kurtykę zespół historyków uzyskał trzyletni (2006-2008) grant KBN H01G 075 30 pt. „Zapomniane pomniki cywilizacji europejskiej. Kolekcja ksiąg sądowych „szlacheckich” i miejskich z czasów I Rzeczypospolitej (XVI-XVIII w.) w Centralnym Państwowym Archiwum Historycznym w Kijowie” na kompleksowe zinwentaryzowanie i opisanie przechowywanych tam ksiąg ziemskich i grodzkich. Projekt ten był następnie kontynuowany (2009-2012) w ramach kolejnego grantu KBN N 108 324437. Obecnie realizowany jest jego kolejny trzeci etap pt. "Zapomniane pomniki cywilizacji europejskiej.

Spuścizna aktowa I Rzeczypospolitej w archiwach państw powstałych po rozpadzie ZSRR. Ze szczególnym uwzględnieniem zespołów ksiąg sądowych (do 1831 r.) w zasobach archiwalnych Ukrainy." Finansowany ze środków Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki grant nr 11H 1204 1381.

Praca dydaktyczna i organizacyjna

Pracę dydaktyczną na uczelni wyższej (Uniwersytet Papieski Jana Pawła II) rozpocząłem w roku 2009, podejmując się prowadzenia zajęć z genealogii (wykład), źródeł do historii Polski w archiwach byłego Związku Sowieckiego (wykład), nauk pomocniczych historii (wykład i ćwiczenia) oraz paleografii łacińskiej i ruskiej (ćwiczenia).

Jako pracownik dydaktyczny (asystent, adiunkt) prowadziłem dla studentów staże zagraniczne w 2011 we Lwowie i 2013 roku w Kijowie, w czasie których mogli praktycznie wykorzystać zdobytą wiedzę i sprawdzić jej przydatność. Obecnie pracuję na stanowisku adiunkta w pełnym wymiarze godzin. Staram się, aby studenci korzystając z oryginalnych materiałów źródłowych opanowali technikę ich analizy i interpretacji.

W ramach zajęć dla studentów studiów podyplomowych „Rynek sztuki i antyków” w Krakowskiej Akademii im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego wygłaszałem od 2009 roku wykłady z heraldyki i genealogii.

Od roku 2012 prowadzę też cotygodniowe seminarium dla studentów i doktorantów z krakowskich uczelni z paleografii łacińskiej i krytyki źródeł w Pracowni Słownika Historyczno-Geograficznego Województwa Krakowskiego w Średniowieczu.

W 2007 roku zorganizowałem wspólnie z Przemyskim Towarzystwem Przyjaciół Nauk sesję naukową pt. „Wczesnorenesansowy dwór (lamus) w Hawłowicach Górnych. Historia, aspekty artystyczne i konserwatorskie”, w której wzięło udział sześciu prelegentów, reprezentujących Instytut Historii PAN, Wydział Konserwacji Dzieł Sztuki Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie, Instytut Historii Sztuki UJ, Akademię Górniczo-Hutniczą w Krakowie i Muzeum Narodowe Ziemi Przemyskiej w Przemyślu. Z kolei w 2012 roku współorganizowałem razem z Instytutem Historii i Dziedzictwa Kulturowego UPJPII sesję pt. „Kościół i Ziemia”.

Działalność popularnonaukowa i społeczna

Swoją wiedzę i nabyte doświadczenie badawcze staram się także wykorzystać w pracy społecznej. W roku 1990 byłem współzałożycielem Polskiego Towarzystwa Ziemiańskiego (PTZ) w Warszawie, a następnie w tym samym roku oddziału krakowskiego, z którego zarządzie pełniłem kolejno funkcje sekretarza, wiceprezesa, a od 2008 prezesa. Od roku 1991 do 2007 byłem członkiem Zarządu Głównego PTZ, a od 2008 jestem członkiem Rady Naczelnej PTZ. W latach 1995-2008 byłem przewodniczącym Komisji Historycznej Zarządu Głównego Polskiego Towarzystwa Ziemiańskiego w Warszawie. W ramach tej funkcji nadzorowałem pod względem merytorycznym czasopisma wydawane przez PTZ (m.in. *Biuletyn Ziemiański*), organizowałem spotkania popularyzujące historię i dorobek ziemiaństwa polskiego. Zainicjowałem i przeprowadziłem akcję ankietowania środowiska ziemiańskiego na temat okoliczności wprowadzania tzw. reformy rolnej oraz pomocy udzielanej przez ziemian Żydom polskim w czasie II wojny światowej. Zainicjowałem i doprowadziłem do podpisania umowy o współpracy PTZ z Instytutem Pamięci Narodowej (2003), której plonem jest wiele sesji naukowych, wystaw i publikacji książkowych. W roku 2005 założyłem ogólnopolskie Archiwum Ziemiańskie w Krakowie, gromadzące dokumentację funkcjonowania przedwojennego Związku Ziemian, Polskiego Towarzystwa Ziemiańskiego oraz wszelkich materiałów źródłowych dla historii ziemiaństwa polskiego. Zbiory te stały się już podstawą kilku doktoratów oraz opracowań i badań naukowych.

Od roku 1998 jestem ekspertem Związku Polskich Kawalerów Maltańskich ds. genealogii i heraldyki. Do moich obowiązków należy czuwanie nad prawidłowością wywodów genealogicznych, przygotowywanie wywodów dla nowych członków, kwalifikowanie nowych publikacji jako podstaw wywodów, a zwłaszcza wypowiedanie się we wszelkich wątpliwościach merytorycznych. W ramach tej działalności wykonałem blisko 40 wywodów, będących w rzeczywistości źródłowymi opracowaniami genealogicznymi o charakterze stricte naukowym i źródłowym, opracowanych na podstawie materiałów archiwalnych ze zbiorów krajowych i zagranicznych (głównie ukraińskich, białoruskich, litewskich i rosyjskich).

W roku 2009 zostałem mianowany przez Prezydenta RP członkiem Społecznego Komitetu Odnowy Zabytków Krakowa.

Od 2013 roku pełnię funkcję prezesa Zarządu Fundacji XX. Czarторыskich w Krakowie, będącej właścicielem bezcennych zbiorów muzealnych i bibliotecznych (Biblioteka XX Czarторыskich).

